

**DEZVĂLUIREA ADEVĂRULUI ÎN PROBLEMA
MASACRELOR DE LA KATYŃ**

Ion CONSTANTIN

The Katyn massacres were one of the 20th century's most tragic experiences, the result of which was that a large part of the Polish elite was destroyed as dictated by the March 5, 1940 decision of the USSR leadership, at head with Stalin. The road to truth about Katyn was extremely difficult, as the Soviet authorities, the secret services and the institutions they controlled did their best to wipe away all traces of the crimes and preclude the identification of those who had ordered and performed the assassinations. They concealed, destroyed and faked evidence, denying any clues and facts. Because for a long time, it was not possible in that country to further try to establish the truth, the Polish exiles took over the task. Only after the collapse of the USSR the archives of the former Soviet Union could be actually accessed and the first investigations be made into the crimes of Katyn. Twenty years after the fall of Communism, many aspects related to the destinies of the Poles killed in the spring of 1940 are still obscure.

Key words: Katyn, war crimes

Exemplu al crimelor comise de către regimul sovietic, masacrele de la Katyń reprezintă una dintre cele mai tragice experiențe ale secolului al XX-lea, în urma căreia o mare parte a elitei națiunii poloneze a fost distrusă. Acest episod, de un dramatism ieșit din comun, din istoria poporului polonez, are ample semnificații pentru lumea contemporană. Katyń a rămas întipărit în conștiința umanității cu aceleași litere cu care s-au întipărit Auschwitz, Maidanek, Dachau.

Cunoașterea adevărului despre masacrele de la Katyń este cu atât mai necesară, cu cât, vreme îndelungată, ele au constituit obiectul unei sistematice mistificări din partea statului sovietic, începând încă din momentul luării a mii de prizonieri polonezi, în toamna anului 1939. Când, în aprilie 1943, germanii au făcut public faptul că în pădurea de la Katyń au fost descoperite scheletele a mii de ofițeri polonezi, a început o lungă și diabolică șaradă a minciunilor.

În același moment a început însă și lupta pentru ca lumea întreagă să afle că autoritățile sovietice și N.K.V.D.-ul sunt autorii monstruoaselor masacre de la Katyń.

Acestea nu au constituit o acțiune criminală izolată, ci au fost cea mai mare verigă într-un lanț întreg de manifestări ale conducerii staliniste în chestiunea poloneză.

Drumul spre adevăr în problema Katyń a fost unul extrem de dificil, în condițiile în care autoritățile Uniunii Sovietice, serviciile speciale și instituțiile controlate de acestea au acționat în sensul ștergerii oricăror urme ale crimelor și al împiedicării descoperirii celor care au ordonat și executat asasinatele. Au ascuns, au distrus și au falsificat dovezi, au negat orice indicii și fapte. În relațiile cu Polonia, dar și cu reprezentanții coaliției anti-germane, organele de stat sovietice au mers până la șantaj și minciună, pentru ca problema Katyń-ului să nu ajungă să fie discutată în forurile internaționale.

Guvernul polonez care acționa în exil a fost acuzat de Uniunea Sovietică de colaborare cu Al Treilea Reich. Ca urmare a demersurilor sovietice s-a ajuns la ruperea relațiilor diplomatice, și așa tensionate, între Uniunea Sovietică și Republica Polonă, precum și la eliminarea acesteia ca stat suveran din rândul statelor aliate.

Nu trebuie omise aici nici cinismul și ipocrizia Aliaților, care cunoșteau din rapoartele serviciilor secrete împrejurările în care s-au comis crimele, contribuind astfel și ei la ascunderea lor în fața opiniei publice internaționale.

În această situație, Uniunea Sovietică a continuat (din fericire, fără succes) și după război acțiunile de a impune, inclusiv în fața Tribunalului Internațional de la Nürnberg, versiunea mincinoasă asupra faptelor. Actul de acuzare împotriva conducătorilor celui de-Al Treilea Reich, citit la 16 octombrie 1946, cuprindea, urmare a concluziei procurorului sovietic, acuzația de asasinare a 11.000 de ofițeri ai Republicii Poloneze în pădurea de la Katyń. În cele din urmă, Tribunalul a adoptat o tactică de „abandon tacit” a problemei, astfel că masacrele de la Katyń nu se regăsesc în sentința finală.

În Polonia de după război, Katyń-ul a fost un subiect interzis, orice referire la acesta fiind considerată un atac la adresa sistemului socialist și a alianței cu Uniunea Sovietică. Deși dispărut din istoria oficială poloneză, acest moment tragic nu a putut fi șters din memoria istorică și a conștiinței naționale poloneze.

În condițiile în care demersurile pentru stabilirea adevărului nu au mai fost posibile în țară, pentru o lungă perioadă de timp, această misiune a fost asumată de exilul polonez. Beneficiind de ample posibilități, comunitatea polonezilor din S.U.A. a reacționat energic încă de la primele dezvăluiri privind asasinarea militarilor și civililor polonezi în U.R.S.S. Au apărut apoi o serie de lucrări și studii – la care facem trimiteri în volumul de față – bazate pe analiza relatărilor și amintirilor adunate în arhivele Institutului „Hoover” de la Stanford și ale Institutului și Muzeului „Wladyslaw Sikorski” de la Londra. În 1951, Camera Reprezentanților a numit o comisie specială care să se ocupe de problema Katyń. Materialul doveditor a fost transmis mai departe Adunării Generale a O.N.U. cu scopul de a fi prezentat apoi Tribunalului Internațional de la Haga. De asemenea, Congresul l-a însărcinat pe președintele american să sprijine concluzia raportului, care stabilea vina de

necontestat a Uniunii Sovietice pentru masacrele de la Katyń.

Aceste încercări, care marchează drumul către adevăr, au fost boicotate sistematic, prin acțiuni potrivnice puse la cale de agenți ai autorităților sovietice comuniste aproape în întreaga lume. În perioada politicii sovietice de „glasnost” și „perestroika” s-au întreprins, la nivel oficial, mai multe încercări pentru clarificarea „petelor albe” din istoria relațiilor polono-sovietice. Un demers spectaculos în acest sens a fost numirea, în anii '80, a unei comisii mixte polono-sovietice de istorici, a cărei activitate însă s-a încheiat cu un eșec. În chestiunile principale privind Katyń-ul, mai ales în ceea ce privește momentul producerii crimelor și autorii lor, cele două părți au ajuns la rezultate diferite. Cauza acestui eșec a reprezentat-o, în primul rând, imposibilitatea deschiderii, la data respectivă, a arhivelor secrete sovietice care ar fi putut indica responsabilitatea sistemului sovietic pentru aceste crime. Comisia a fost dizolvată în 1990 și documentația rezultată din activitatea ei a fost trimisă la Arhiva Documentelor Recente de la Varșovia.

Cărțile și periodicele publicate clandestin în această perioadă acopereau o largă arie tematică privind îndeosebi starea națiunii din acel moment, dar, înainte de toate, atacau regimul comunist în punctul lui cel mai slab: legitimarea prin trecut. Prin intermediul opoziției democratice a început o bătălie hotărâtă pentru înlăturarea petelor albe din istoria contemporană a țării și reîntoarcerea la tradițiile marilor personalități și figuri politice din epoca interbelică a celei de-a II-a Republici Polone. Folosindu-se tipografiile din cadrul celui de-al „doilea circuit” au fost reeditate numeroase lucrări științifice și memorii publicate de exilul polonez. Martirajul polonez în Răsărit din anii 1939-1945, asasinatale de la Katyń dintre 3 aprilie și 9 mai 1940, istoria nefalsificată a Armatei Naționale (Armia Krajowa) îndeosebi în partea finală a războiului, răpirea liderilor mișcării clandestine împotriva ocupantului sovietic și procesul acestora de la Moscova, teroarea aparatului de securitate față de opoziția legală din anii 1945-1947, lupta de rezistență a partizanilor care se opuneau regimului comunist, istoria secretă a R.P. Polone din perioada ocupației (moartea lui Marcei Nowotko) – toate acestea erau teme frecvent abordate în publicațiile clandestine apărute în anii '80. Dintre lucrările istorice apărute ilegal în perioada stării de război menționăm: *Nașterea sistemului puterii (Narodziny systemu władzy)* de Krystyna Kersten și *Istoria recentă a Poloniei 1918-1980 (Najnowsza historia Polski 1918-1980)* de Andrzej Albert (Wojciech Roszkowski).

Publicațiile apărute în clandestinitate în legătură cu episoadele tragice din istoria contemporană a poporului polonez n-au rămas fără urmări asupra politicii promovate de autoritățile regimului, forțând practic inițierea de demersuri oficiale pentru lămurirea unor aspecte dureroase ale relațiilor dintre Polonia și Uniunea Sovietică. În principal este vorba despre asasinatale de la Katyń și din alte locuri comise de NKVD împotriva elitei militare și civile poloneze, în timpul celui de-al doilea război mondial. În noul context apărut după 1985, privind politica URSS de glasnost și

perestroika, Generalul Wojciech Jaruzelski a încercat să-l convingă pe liderul sovietic Mihail Gorbaciov să divulge secretul despre Katyń. În 1987 a fost numită o comisie a ambelor state, formată din istorici de încredere ai partidului, care trebuia să pregătească un raport și să selecteze unele documente, care ulterior urmau să fie publicate. În fruntea comisiei se aflau, din partea polonă, rectorul Academiei de Științe Sociale a C.C. al P.M.U.P., prof. Jarema Maciszewski, iar, din partea sovietică, directorul Institutului de Marxism-Leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., prof. Ghiorgi Smirnov¹. În primii doi ani de activitate a comisiei nu s-a putut ajunge la o poziție comună în chestiunea Katyńului, în primul rând din cauza modului de a înțelege rostul comisiei de către autoritățile sovietice. Secția pentru relațiile cu țările socialiste a C.C. al P.C.U.S. s-a amestecat sistematic în activitatea comisiei, încercând să controleze și să-și impună punctul de vedere în legătură cu cercetarea de fond și concluziile acesteia.

În cursul vizitei în Polonia, din vara anului 1988, secretarul general al C.C. al P.C.U.S., Mihail Gorbaciov s-a întâlnit, la 14 iulie, cu intelectualii polonezi, la Palatul Regal din Varșovia. Din sală s-au exprimat opinii cu privire la necesitatea renunțării de către U.R.S.S. la poziția adoptată până atunci în legătură cu responsabilitatea pentru evenimentele întâmplare în anii 1939-1941 și, în primul rând, față de crimele de la Katyń. În declarațiile făcute cu acest prilej, Gorbaciov a evitat un răspuns tranșant în chestiune, dând totuși de înțeles că problema este mai complexă decât versiunea sovietică oficială de până atunci. Cenzura poloneză a avut grijă ca întrebările despre crimele de la Katyń – deși fuseseră auzite de întreaga țară, grație transmisiei în direct de către posturile de radio și televiziune – să nu apară în stenogramele publicate după întâlnire. Cu toate acestea, autoritățile nu au îndrăznit să-l cenzureze și pe Gorbaciov, ale cărui declarații apar în documentul oficial publicat ulterior. Textual, liderul sovietic a afirmat: „Acum, despre exterminarea ofițerilor polonezi la Katyń. Mulți oameni în Polonia sunt convinși că aceasta s-a întâmplat datorită lui Stalin și Beria. Acum se cercetează în mod minuțios istoria acestei tragedii. Pe baza rezultatelor acestor cercetări se va putea aprecia cât sunt de justificate aceste opinii sau altele”². Așa cum rezultă din amintirile lui Valentin Falin, consilier al lui Gorbaciov, părintele politicii de glasnost și perestroika, atunci când a dat asigurări – între alții, generalului Wojciech Jaruzelski – că nu s-a găsit nici un document care să pună într-o nouă lumină problema crimelor de la Katyń, a mințit cu premeditare. El cunoștea exact conținutul Pachetului nr. 1, fapt confirmat și de președintele K.G.B.-ului din acea vreme (1988), Vladimir Krucikov³. Aceasta nu l-a împiedicat pe Gorbaciov să dea asigurări cu privire la importanța

¹ Vezi pe larg Jarema Maciszewski, *Wydrzec prawdę*, Varșovia, 1993; Ghiorgi L. Smirnov, *Uroki minuvșego*, Moscova, 1997. Apud Katyń. *Dokumenty zbrodni*, vol. 4: *Echa Katyńia kwiecień 1943 – marzec 2005*, Varșovia, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 2006, p. 29.

² *Inteligencja wobec nowych problemów socjalizmu. Spotkanie Michaiła Gorbaczowa z przedstawicielami polskiej inteligencji*, Varșovia, 1988, p. 89; Katyń. *Dokumenty zbrodni*, vol. 4, p.29.

³ Valentin Falin, *Politische Erinnerungen*, München, Editura Droemer Knaur, 1993, p. 414-415.

stabilirii adevărului despre crimele de la Katyń și cerința „grăbirii ritmului cercetărilor, a extragerii datelor celor mai profunde din surse credibile”¹.

În mai 1988, istoricii polonezi membri în comisia pentru cercetarea petelor albe: Jarema Maciszewski, Czesław Madajczyk, Ryszard Nazarewicz și Marian Wojciechowski au prezentat la acest forum expertize asupra raportului Comisiei Burdenko, dovedind lipsa de probitate și de fundamentare a celor mai multe dintre concluzii². Cu toate acestea, istoricii sovietici membri ai comisiei nu au obținut aprobarea C.C. al P.C.U.S., nici de a accepta, dar nici de a combate această „versiune canonică”. De fapt, chiar dacă ar fi fost de bună credință, cercetătorii sovietici nu puteau face mare lucru, atât timp cât ei înșiși nu aveau acces la o deplină documentare pe această temă. Interesante în această privință sunt relatările lui Aleksandr Iakovlev, membru al Biroului Politic al C.C.C. al P.C.U.S., care, la vremea respectivă, avea sarcina de a supraveghea lucrările comisiei mixte polono-sovietice. El arăta următoarele:

Au început căutări plicticoase care trenau. Partea polonă a comisiei mixte făcea presiuni asupra lui G. Smirnov, iar acesta mă suna pe mine și mă ruga să-l ajut în căutarea documentelor. De fiecare dată mă adresam la rândul meu lui Mihail Sergheevici (Gorbaciov), care, la rugămintile mele repetate răspundea, cu un singur cuvânt: „Căutați”. De mai multe ori, l-am întrebat pe șeful Secției Generale a C.C., Valeri Boldin, responsabil pentru arhivă, unde se pot găsi orice documente despre Katyń. Acesta m-a asigurat că asemenea lucruri la el [în arhivă] nu sunt. Când îmi vorbea, surâdea totuși cu subînțeles. Această situație a durat destul de mult timp. Deodată, toată această târăgănare a fost întreruptă. A venit la mine Serghei Stankievici și a spus că istoricul N.S. Lebedev, lucrând la o documentație referitoare la trupele de escortă, în mod neașteptat, a descoperit informații despre Katyń³.

Din documentele găsite de Natalia Lebedeva referitor la trupele de escortă ale N.K.V.D. rezulta fără dubiu că ordinul de escortare a prizonierilor de război a fost dat de Direcția pentru prizonieri de război din cadrul N.K.V.D. al U.R.S.S., a cărei arhivă se găsea într-una dintre cele mai secretizate colecții – Arhivele Speciale ale Departamentului General al Arhivelor de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. În aceste arhive, în afara documentației Direcției pentru Prizonierii de Război, au fost păstrate arhive din Germania, Franța, Polonia, Belgia și din alte state, fiind capturate de Armata Roșie în timpul celei de-a doua mari conflagrații mondiale, ca „trofee de război”⁴.

¹ *Pierestroika i socialistyczna odnowa – wspólna przepustka w XXI wiek. Wizyta Michaila Gorbaczowa w Polsce w dniach 11-14 lipca 1988r.*, Varșovia, 1988, p. 87.

² *Katyń. Dokumenty zbrodni*, vol. 4, doc. 102, p. 459-472.

³ *Katyń. Plenniki neobjavlennoj vojny*, seria: *Rossija. XX vek. Dokumenty*, Moscova, 1997, p. 5-6, apud *Katyń. Dokumenty zbrodni*, vol. 4, p. 30.

⁴ *Katyń. Dokumenty zbrodni*, vol. 4, p. 30.

Despre materialele găsite, Lebedeva l-a informat pe istoricul Iuri Zoria și pe directorul Institutului de Slavistică și Balcanistică al Academiei de Științe al U.R.S.S., Vladimir Volkov, care a făcut apoi demersuri în scopul obținerii accesului la materialele de arhivă ale Direcției care se ocupa de problemele prizonierilor de război, pentru Valentina Parsadanova, membră a comisiei comune de istorici din Uniunea Sovietică și R.P. Polonă. Înainte de 1989, cei trei istorici au publicat în diverse reviste articole bazate pe noile documente de arhivă descoperite, dar accesul la acestea era posibil doar în baza unei aprobări de la cel mai înalt nivel al autorităților sovietice.

O schimbare calitativă de esență în domeniul documentării de bază pe tema Katyń-ului, chiar dacă având în principal un caracter indirect, s-a produs abia după publicarea, în 1989, a monografiei lui Czesław Madajczyk¹. Această lucrare a introdus în circuitul științific o serie de date importante extrase din documentele provenind din arhiva personală a Reichsführer-ului SS, Heinrich Himmler, a secției juridice a Ministerului Afacerilor Externe al celui de-Al Treilea Reich, documentele interne ale Foreign Office-ului referitoare la raportul lui Owen O'Malley, cât și din materialele legate de șederea la Katyń a secretarului general al Crucii Roșii Poloneze, Kazimierz Skarżyński. Ediția germană a lucrării menționate a fost îmbogățită cu unele materiale din arhivele postsovietice².

Un studiu retrospectiv cu privire la stadiul cunoașterii problematicii Katyń-ului, în perioada premergătoare deschiderii arhivelor din Rusia, a publicat Marek Tarczyński, în numărul inaugural al publicației „Zeszyty Katyńskie“ (Caietele Katyń-ului), editate sub auspiciile Comitetului Istoric Independent pentru Cercetarea Crimelor de la Katyń³.

Chiar dacă demersurile întreprinse pentru lămurirea unor asemenea aspecte complexe, precum cea a masacrelor de la Katyń, nu au putut fi duse până la capăt, multe dintre acestea rămânând neelucidate și în ziua de azi, este neîndoielnic faptul că, încă din perioada „Solidarității“, au fost făcuți pași importanți în direcția aflării adevărului despre aceste evenimente tragice. Toate aceste aspecte reprezintă, în mod implicit, un exemplu elocvent al rolului pe care mișcarea culturală, în cadrul căreia publicațiile istoriografice clandestine au jucat un anumit rol, l-au avut în lupta împotriva totalitarismului de stânga de tip sovietic.

Abia după destrămarea U.R.S.S. a devenit real accesul la arhivele fostei Uniunii Sovietice și efectuarea primelor cercetări privind crimele de la Katyń. În primăvara lui 1990, în timpul întâlnirii dintre președinții U.R.S.S. și Poloniei, lui Wojciech Jaruzelski i-a fost înmănată o mică parte din aceste documente, așa-numitul „Pachet nr. 1“, care cuprindea lista prizonierilor din cele trei lagăre de la Koziolsk, Starobelsk și Ostășkov, împușcați în pădurea Katyń, la Harkov și Kalininsk.

¹ Czesław Madajczyk, *Dramat katyński*, Varșovia, 1989.

² Idem, *Das Drama von Katyn*, Berlin, Editura Dietz, 1991.

³ Marek Tarczyński, *Uwagi o stanie badań nad zbrodnią katyńską*, în „Zeszyty Katyńskie“, nr. 1: *Katyń: problemy i zagadki*, Varșovia, 1990, p. 45-69; *Katyń. Dokumenty zbrodni*, vol. 4, p. 28.

Începând cu anii '90, soarta ofițerilor polonezi omorâți de către N.K.V.D. și, în sens mai larg, a populației poloneze supuse represiunii în U.R.S.S., a reprezentat subiectul cercetărilor sistematice în arhivele rusești. Primele au fost efectuate de Comisia Militară Poloneză a Arhivelor, numită în 1992, care în câțiva ani de cercetări în arhivele rusești a studiat și a realizat copiile xerox a circa 165.000 de file de documente referitoare la desfășurarea campaniei polono-rusești din 1939 și la soarta prizonierilor de război polonezi în U.R.S.S. Copiile acestor documente se află în prezent în Arhiva Centrală Militară de la Varșovia, fiind editate în patru mari volume, în limbile polonă și rusă, de către Direcția Generală a Arhivelor de Stat din Republica Polonă, în colaborare cu Agenția Federală Rusă pentru Arhive, în anii 1995-2006. Așa cum rezultă din experiența specialiștilor care au efectuat investigații în arhivele fostei U.R.S.S., cercetarea destinului polonezilor supuși represiunii pe teritoriul fostei U.R.S.S. este împiedicată de o serie de factori, care decurg atât din caracterul fondurilor de arhive rămase de la organele de securitate sovietice, cât mai ales din restricțiile existente în ceea ce privește accesul în unele dintre acestea, care nu sunt nici până azi cunoscute și descrise în amănunt.

Pe lângă volumele de documente, în ultimii ani au fost publicate mai multe lucrări și studii de specialitate referitoare la masacrele de la Katyń, în primul rând în Republica Polonă, dar și în alte țări. Tema a fost abordată în diverse reuniuni științifice internaționale, inclusiv în România, așa cum am arătat mai înainte. Nu mai puțin, Katyń-ul a constituit subiectul unor remarcabile creații artistice, dintre care menționăm recentul film al celui mai mare regizor polonez din toate timpurile, Andrzej Wajda. Având în mod semnificativ premiera pe data de 17 septembrie 2007 – ziua în care Armata Roșie a atacat Polonia, în 1939 –, filmul realizat de Wajda începe cu o scenă memorabilă, ce exprimă perfect drama poloneză: un lung convoi de refugiați polonezi dezorientați merg înainte... De undeva, din mulțime, cineva strigă: „În spatele nostru sunt nemții”, iar de altundeva se aude: „În față se află sovieticii, care ne-au invadat!”. Oamenii, dezorientați, încearcă să aleagă încotro să meargă. Ideea este de-a dreptul genială, o metaforă a neputinței de a fi polonez în acele timpuri sălbatice.

Aș fi putut să fac un film politic – arăta Andrzej Wajda –, în care să arăt toate tratativele secrete pe subiectul Katyn, să arăt ce atitudine au avut marile puteri față de această tragedie. Un film despre cum, după război, polonezii au fost abandonați de Aliați și au fost mințiți o lungă perioadă de timp... Am făcut însă un altfel de film care arată același adevăr dureros, dar în care eroii nu sunt ofițeri și soldați, ci femeile acestora, care așteaptă, chinuitor, întoarcerea soților, fraților și a copiilor. Ele trăiesc așteptând, în fiecare zi, în fiecare minut, ani la rând, fără să abandoneze speranța că vor deschide într-o zi ușa și în prag va sta bărbatul pe care îl așteaptă atât de mult.

Întrebat de unii jurnaliști ruși de ce ofițerii și soldații polonezi n-au luptat mai mult, de ce n-au opus rezistență și s-au lăsat luați prizonieri și uciși..., regizorul a răspuns, cu o voce tristă, dar fermă: „Pentru că nici o minte civilizată nu și-ar fi putut

închipui ceea ce a urmat”.

Evoluțiile ulterioare din perioada post-comunistă au arătat fără tăgadă faptul că, în pofida imenselor dificultăți, adevărul trebuie să triumfe. El este acuzatorul întregului sistem comunist, a cărui construcție în U.R.S.S. și în Europa s-a făcut cu prețul a milioane de victime. Suferința popoarelor din Europa de Est în secolul al XX-lea.

În contextul împlinirii în acest an a 70 de ani de la marile masacrele de la Katyń, un subiect care a fost foarte mult timp un tabu, se cuvine comemorarea masacării a mii de polonezi, prizonieri de război, de către serviciile secrete sovietice. Numai în acest fel se poate realiza o condamnare publică a sistemelor totalitare care au afectat destinul umanității. primăvara anului 1940, ca urmare a luptei lor împotriva sistemelor totalitare trebuie cunoscută pentru a ajuta la constituirea unei memorii democratice.